

ÖSSZEFOGLALÓ

Nemes Nagy Ágnes tanúságtevő, önfelszámoló-önreflexív, „sebesült” mégis-tárgyiasságát, amely egyszerre hordozza a re-prezentáció krízisét és a jelentés feltételül szolgáló elkülönöződés vágyát, Julia Kristeva abjekt fogalmával jegyezzük el, és az objektív líra hagyományára reflektálva „objektív líra”-ként határozzuk meg.

Nemes Nagy tárgyiassága annyiban tér el az objektív lírától, hogy központi tárgya a társadalmi-mitikus (érték)rend krízisét okozó traumatikus hiánytapasztalat (Auschwitz abjekt, hiszen a jog törékenységét mutatja meg), amely a tárgyas technika szempontjából a tárgy hiányának tapasztalataként fogható fel, ugyanakkor a tárgyas módszer eszköztárát – a tanúságtétel lehetetlen szükségszerűségének szolgálatában – megtartja.

A klasszikus tárgyas módszert korábban a fantáziafolyamatokat (identifikációt) (e)motiváló lacani vágy-tárgy, az újra-megtalálendő objet a kulcsfogalmával magyaráztuk; az objet a illúziójának traumatikus lelepleződését követően a szubjektum önmagával mint semmivel (az újra-megtalálendővel mint soha-el-nem-veszettel, kizárólag hiányként létezővel) szembesül, következésképp csak azáltal hordozhatja a traumatikus eseményt, csak azzal tehet róla tanúságot, ha újra és újra elfelejti önmagát.

ABSTRACT

The witnessing, „wounded” self-liquidating, still-objective poetry of Nemes Nagy Ágnes which indicates the crisis of representation as much as the desire of abjection (Kristeva) we defined as „abjective poetry”. The object of this kind of poetry is a traumatic absence of social-linguistic order (the lacanian Symbolic) – Auschwitz is abject precisely because it draws attention to the fragility of the law. In terms of method of objective poetry it means the lack of object, still the objective toolbar is retained – in service of impossible necessity of witnessing.

SAMU-KONCSOS Kinga
Pécsi Tudományegyetem
koncsoskinga@gmail.com

**ABJEKTÍV LÍRA
NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZE-
TÉNEK
SEBESÜLT TÁRGYIASSÁGA**

*Abjektivna lira - Ranjena objektivnost
poezije Agneš Nemeš Nađ*

*Abjective lyre - the wounded objectivity
of Ágnes Nemes Nagy's poetry*

A Nemes Nagy Ágnes-életmű egyik legkorábbi darabjában felvetődő, de az évtizedes hallgatást (1948–57) követő versépítési stratégiákat is érintő kérdés – „Tán így a fordított?” – lehetővé teszi a bahtyini groteszk realizmus „fordított világ”-ával való összevetést. A Nemes Nagy-féle fordítottság identitását, ezzel pedig a visszafordíthatóságot nem szavatolja annak egyezményessége-ideiglenessége, mint a bahtyini karnevál esetében. A karneváli „megfordítás” logikája a rend talajára támaszkodva érvényesül, végső soron ennek megerősítését szolgálja. Nemes Nagy Ágnes költészete azonban arról a traumatikus úrtapasztalatról tesz tanúságot, amelyben a megfordítás, a megfordíthatóság talaját veszti, a nyelvi-társadalmi (érték)rend visszafordíthatatlan roncsoltságáról, a karneváli határlépés megújító tapasztalatával szemben a határ felbomlásáról, amely a nyelvi renchez kötött jelölő-szobjektumot a kihullás, az áthaladás határtapasztalatához láncolja. A karneváli rendbontás felcserélhetőségre épülő, de stabilizált tükör-szerkezet, amely a traumatikus esemény érintés-struktúrájának közeltartásával, a re-prezentálhatatlan közvetlenségről való tanúskodásban végtelenül nyitottá válik.

Nemes Nagy Ágnes költészetében a művészet vigasza a tanúságtétellel mint a nyelvi-társadalmi rend válságát okozó esemény ürjének el nem fe(le)désével szerves kapcsolatban áll, a Nemes Nagy-vers esztétikai örömforrásként e roncsoltsághoz való viszonyában válik hozzáférhetővé. A tárgyias versépítés alapjaként, feltételeként értelmezhető „rend hálójá”-nak (*A kín formái*) széthullása után a tárgyiasság nyújtotta „feltámadási” lehetőségek (költői identifikációs stratégiák; a feltámadás mint tematikus és strukturális elem Nemes Nagy Ágnes egész költészetén végigvonul) negatív előjelet kapnak, mivel „a pusztulás égboltja” (Nemes Nagy Ágnes *Pilinszky* c. esszéjéből) alatt élet és halál többé már nem különböztethető meg. Az (érték)rend szétbombázott terepe a tárgyias Nemes

Nagy-líra szubjektuma számára már nem támasz, hanem az áthaladás, már-mindig ott-lét veszélyével fenyeget.

Nemes Nagy Ágnes tanúskodó tárgyiasságának hatalmas teljesítménye, hogy szakralizálja a rendháló szétfoszlását: észreveszi „az érvek foszló szélein a szárny”-at (*Között*), s ezzel a halált a feltámadás feltételévé teszi. A József Attila-i folyamatosan szétfoszló „törvény szövedéke”-t (*Eszmélet*) alkotó csillagok Nemes Nagy hirtelen aspektusváltásával alakból háttérre, „csillagsebek”-ké (*Ház a hegyoldal*) válnak, önmagán túlmutató sebesültséggé, a hiány többletévé, a halál mögöttesének át-tetszésévé, átragyogásává az „éjszaka vásznai”-n (*Ekhnáton éjszakája*). A Nemes Nagy Ágnes-féle feltámadás költői forradalmát a mögékerültség, a halál mögöttesének fürkészésekként határozhatjuk meg. Ez a billenékeny fordulópont köztes terében keletkező tárgyiasság önreflexivitásának csúcspontján saját költői stratégiáit választja tárgyául. Bár a tárgyas módszer megtartása a nyelvi-mitikus rend és a rend működéséhez kötött szubjektum fikcióként való lelepleződése után lehetetlen, paradox módon éppen emiatt szükségszerű is, hiszen a tárgyiasság sebesültségére való folyamatos reflektálás, rámutatás a szimbolikus rend krízisét viszi színre, önmaga felszámolása árán tartja közel az eseményt. Az értékrend felbomlása által felnyitott új nem-feltöltése, az esemény közeltartása önmagában is morális gesztus, emellett azonban hangsúlyoznunk kell Nemes Nagy Ágnes po-etikájának paradox pozitívitasát is; ha a tanúskodásban, a traumához való rögzülésben folyton-eltűnőként írjuk is le e tárgyas szubjektumot, ki kell mutatnunk a szó művészetébe vetett mégis-bizalmát, vigaszát is. Mert miközben a nyelvi el nem távolított esemény szüntelen jelenlévő fenyegetése a szubjektum identitását (múlta és jövőre egyaránt vonatkozóan) fikcióként leplezi le, olyan várakozási horizont nélküli várakozás lehetősége nyílik meg számára, amit Jacques Derrida (a *Hit és tudás*ban) messianizmus nélküli messianikusságnak,¹ Nemes Nagy *feltérdelésnek* (*Térden*)² nevez.

Nemes Nagy Ágnes tanúságtévő, önfelszámoló-önreflexív, „sebesült”³ mégis-tárgyiasságát, amely egyszerre hordozza a re-prezentáció krízisét és a jelentés feltételül szolgáló elkülönöződés vágyát, Julia Kristeva abjekt fogalmával jegyezzük el, és az abjektív líra hagyományára reflektálva „abjektív líra”-ként határozzuk meg. A kristevai abjekt fogalmának egyik jelentése a különbségek játékterét (a lacani szimbolikust) megzava-

¹ „A másik jövetele csak ott jelenik meg egyedi eseményként, ahol egyetlen elővételezés, előrejelzés sem látja jönni, ott, ahol a másik és a halál, amiként a gyökeres rossz is, bármelyik pillanatban meglepetésként felbukkanhat.” A messianizmus nélküli messianikusság az eljövő jövőre vagy a másik eljövételére való megnyílás, de várakozási horizont vagy profetikus előkép nélkül. A messiási kiteszi magát az abszolút meglepetésnek, anélkül várakozik, hogy felkészülne. A Nemes Nagy-féle „posztapokaliptikus” szubjektum per se horizont nélküli. Lásd: Jacques Derrida: *Hit és tudás*. A „vallás” két forrása a pusztá ész határain, ford. Boros János és Orbán Jolán, Brembauer, Pécs, 2006.

² „Ne, ne ítélj meg engemet. / Szívemben mindig térdelek. / De nem letérdelek, ne hidd: / föl, föl, föl-térdelek.” A reverzibilis mozdulatsorok a Nemes Nagy-lírára jellemző aspektusváltások közé tartoznak, és többek között a fenti billenékenység szempontjából van jelentőségük.

³ A Lengyel Balázs által gondozott *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei* (Osiris, Budapest, 2003) *A barna noteszből (1958–1960)* című, éppen a formatoró *Szárzavillám* háttérében megbúvó, kiadatlan verseket tartalmazó fejezetének mottóverse: „Naplót írok. Mit is tegyek. / Tudom: egy rézgarast se ér; / Úgy írok verset, mint ahogy / nyílt sebből folyik a vér.”

ró szent/iszonyatos nem-tárgy, amely az én és a másik, a jelölő és jelölt közti különbség, azaz a szublimáció feltételül szolgáló határ eltörlésével kizökkenti a szubjektumot, „visszaajítja”⁴ egy jelentést (szubjektumot) megelőző dimenzióba. (Éppen ez a dimenzió adja az abjekt másik értelmét: az abjekt-szakasz a szubjektumfejlődés legkorábbi szakasza, nullpontja, az anya-gyermek duálunió – abjekt – felbomlásának, a narcizmust fenntartó üresség születésének pillanata, azé az ürességé, amely egy még-nem-tárgy és egy még-nem-én között dereng föl.) A leggyakrabban említett, megvilágító abjekt-élmény a holttesttel való találkozás, amely saját jövőnkre emlékeztet minket. Nemes Nagy tárgyiasága annyiban tér el az objektív lírától, hogy központi tárgya a társadalmi-mitikus (érték)rend krízisét okozó traumatikus hiánytapasztalat (Auschwitz abjekt, hiszen a jog törekenységét mutatja meg)⁵, amely a tárgyias technika szempontjából a tárgy hiányának tapasztalataként fogható fel, ugyanakkor a tárgyias módszer eszköztárát – a tanúságtétel lehetetlen szükségszerűségének szolgálatában – megtartja. A klasszikus tárgyias módszert korábban a fantáziafolyamatokat (identifikációt) (e)motiváló lacani vágy-tárgy, az újra-megtalálendő objekt a kulcsfogalmával magyaráztuk; az objekt a illúziójának traumatikus lelepleződését követően a szubjektum önmagával mint semmivel (az újra-megtalálendőval mint soha-el-nem-veszettel, kizárólag hiányként létezővel) szembesül, következőképp csak azáltal hordozhatja a traumatikus eseményt, csak azzal tehet róla tanúságot,⁶ ha újra és újra elfelejti önmagát.

Korábban⁷ jeleztük már azt a Nemes Nagy-lírán átívelő tendenciát, amelyben az identitás hagyományos jelölői (arc, szem/csillag, szív) előbb (*Napforduló*-kötet) szétromcsolódnak, megsebesülnek egy traumatikus közelségben, egy transzgresszív érintés különbségeket elsodról túlságában, később pedig (az *Egy pályaudvar átalakítása* kötetben) ezek a sebhelyek (köldök, forradás, odú) újra szemekként nyílnak fel. Ez a mögékerültség mögöttesére nyíló, derridai értelemben horizont nélküli, abjektív tekintet természetesen már nem képes távolságot felvenni a tárgytól; maga is érintett, sebesült: a tárgy maga, a látvány része.

A Nemes Nagy Ágnes érett költészetére (a *Napforduló*-kötettől kezdődően) jellemző aposztrofikusságban a megszólított és a megszólítottat is kettejük viszonya körvonalazza: a nézést ars poeticaként állító Nemes Nagy-líra nézőpontja maga is bekerül a kép-

⁴ Gyimesi Tímea kifejezése. „Félelmet kelt, »kiborító«, mert odavezeti, »odaajítja« a szubjektumot, ahol szubjektum még nincs, illetve oda, ahol már nincs: a lehetetlenbe, »aközé«”. Lásd: Uő.: *Kristevai utazás művészetfilozófia, pszichoanalízis és irodalom között*, Thalassa 2007/2-3., 51–64., 61.

⁵ Ennek belátásához lásd például Dino Felluga összefoglalóját Kristeva *Powers of Horror* c. könyvéről és az abjekt fogalmáról: <https://www.cla.purdue.edu/english/theory/psychoanalysis/kristevaabject.html>

⁶ Szándékosan nem használom az emlékezés fogalmát: az emlékezés az esemény űrjének szimbolikus feltöltését, strukturálását jelentené, amely eltávolítással jár; a Nemes Nagy Ágnes-féle poétika azonban éppen az esemény közelségét: kimondhatatlanságát írja meg: tehát nem a kimondhatatlant mondja ki (mint az objektív líra), hanem a kimondhatatlanságot.

⁷ A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen működő Modern Líraelméleti és Líratörténeti Kutatócsoport második konferenciáján (Budapest, 2014. december 5–6.) tartott előadásban. Az írott változat (*A tárgy nélküli azonosulástól az elveszett tárgyig. Nemes Nagy Ágnes tárgyainak megtisztítása* címmel) megjelenésre vár.

be, látvánnyá válik. Bókay Antal *A líra öndekonstrukciója* című tanulmányában⁸ elemzi a líra aposztrofikus jellegét Paul de Man líraelmélete kapcsán, aki „A líra monologikus természetével szemben azt állítja, hogy a líra voltaképpen mindig megszólítás, mindig *aposztrofikus*. (...) az aposztróf (...) rávilágít: az én belső tartalmai nem egyszerűen belőlem jönnek, hanem a megszólításon keresztül egy viszonyban, egy viszony tükrében történő olvasatban formálódnak. (...) A megszólított a megszólító által és a megszólító a megszólított által. A beszélő hang személyessége a tárgyakat antropomorfizálja, a tárgyak a kimondhatatlan személyest nevezik meg. A dekonstrukció szerint a költészet egyre erőteljesebben és nyilvánvalóbban válik aposztrofikussá, és a modern utáni időszak már dominánsan aposztrofikus hangra – a jelenlévő szubjektum retorikai léthiányára – építi a lírai beszédet.” Ezért érdemes hangsúlyoznunk, hogy a Nemes Nagy-versekbéli távol lévő nem-én, amely az én látómezejét megszabja, egyben a néző-szubjektumot mint látványt is kialakítja, természetesen egy fantáziaalak. Figyelemreméltó továbbá, hogy az aposztrofikusság mind Pilinszky, mind Nemes Nagy irodalom-definíciójában szerepet kap (még ellentétes irányra is jellemző): Pilinszky szerint „az irodalom a dolgok megszólítása” (*Képzelt interjú*), míg Nemes Nagy a tárgyiasság kapcsán írja: „az objektív költőt minduntalan megszólítják a tárgyak” (*A költői kép*).

A néző látótérbe vonódásának (vagyis a szubjektum és az objektum közti különbség elmosódásának) legszembetűnőbb példája a *Múzeumi séta*, amelynek során a néző a nézés, a feltámadás elbizonytalanodását („Hisz látom most is, ott szemben a falra / akasztva megigazulásaim sorát, a kéket, a réz-szinűt, / a foltot, a hajlatot, éji lovashadak barna-sötét ro- / hanását. (...) dárdáikra függesztve, mert viszik őket a dárdák, / tartják őket, függőlegesek, előre süvítve hajítják. / Vagy ez nem az? Ez a képsor már nem az? Egyik sem / az a másik? Csak utalások a falon, idézetek egy szen- / vedélyből?”) követően besétál egy korábbi látványba. Az előzőleg vizionált hátrahajló utat ábrázoló képbe⁹ való belépés mindazonáltal a „kvázi-oszlopok” (képkeret) közül való kilépésként való- sul meg, később pedig a kertből való kilépéskor a látványként elének táruló kőtár („Ezt még nézd / meg, ajánlom.”) műtárgy-macskái néznek vissza az eltűnőben lévő sétáló- ra. Mindez tökéletes összhangban van a jellegzetesen tárgyias, eltakart mögöttesekkel vonzó helyettesként leírt szemekkel¹⁰ (s velük szemben a többletjelentés ígéretét elvesztett látvánnyal, a képekkel, melyek közül már „egyik sem az a másik”): a néző (illetve a szem) és a látvány folyamatos helycseréje, a nézőnek mint hely nélküli helyfoglalónak a disszeminációja tartja mozgásban a verset.

⁸ Bókay Antal: *A líra öndekonstrukciója*. In Bókay A. – M. Sándorfi Edina szerk.: *Kereszteződések – Dekonstrakció, retorika és megértés a mai irodalomelméletben*, Janus-Gondolat, Bp., 2003, 65–80. Kiemelés az eredetiben.

⁹ A hátrahajló út képe a *Négy kocka* című verssel dialogizál. A *Négy kocka* keretező szerkesztése a látvány mediált voltát problematizálja, a *Múzeumi séta* inkább az át-tetsző vágy-tárgy által elfoglalt Helyet.

¹⁰ „Pedig / hogy hív az az út, fokozhatatlan íves mozdulattal, / hogy szív magához, hogy sodor magához, szemei- / met, szemeim mögött szemeimet és szemeim mö- / gött szemeimet (vonzástér agyaggömb-szemeket) / ívben rendelve erővonalához.”

A leírást meg-megszakító párbeszéd az első versszakban látványként leírt „két teremőr-öregasszony” között nemcsak jelenlétével utal az aposztrófikus viszonyra, hanem az általuk megvitatott kötés témája és struktúrája („– Egy sima, egy fordított. / – Aztán tovább lustakötéssel.”) az ezennel már-eleve-sem metapozícióban lévő leírás szövetébe is beépül („Van-e (...) a ténfergésnek nagyobb hatalma, végig a hosszú te- / remsoron, a beeső fénycsíkok – egy sötét, egy vilá- / gos – levegő-oszlopai közt?”).

A múzeumi képsor felismerhető Nemes Nagy-szöveghelyekkel teremt intertextuális viszonyt, miközben ezeknek a szöveghelyeknek a léte a még-mindig és a többé-már-nem közötti idősav függvénye. A műalkotás ilyen értelemben vett temporalitása a múzeumi térnek mint a műalkotás helyének folyamatos előtérbe állításával párhuzamos. A kései versek jellegzetes „monolitikus” szerkezete¹¹ is ezt a témát viszi színre: „Talán elég is ennyi. Fehér falsíkon képkeret, a / keretben föltehetőleg kép, talán elég is”, eszerint nem inherens tulajdonságai teszik műalkotássá a tárgyat, sokkal inkább az általa elfoglalt Hely. Ezt az értelmezést indokolja a tárgynak és a helynek a kétszer, egyre erősödő hangsúllyal említett össze nem illése is: „Vannak-e ilyen vad, / lemart kőkölöncök politúros állványra rakva?”, később pedig: „jobbaldalt a drótháló-oldalú pajtában a / kőtár, rom-kövein a macskasereglet. Ezt még nézd / meg, ajánlom. A macskákat, hemzsegő műtárgy- / ként ülve a muzeálison, kis *fenekükkel fölszentelve* / a márványt. Nézd, nézd az öröklétapidíjait. / Majd elkísér macskaszaguk, remekmű-nyakuk lusta / utánadfordulása, amíg csak el nem tűnsz a lejtőn” (Kiem. tőlem: S-K. K.). A pajta romkövein ülő, szagukkal és fenekükkel jellemzett állatokat a megnézésben tudattalanul felbukkanó aspektus (a Hely utólag észrevehető elfoglalása; metaforikusan: a muzeális márvány – pontosabban a deviáns nézésben (Kaja Silverman), aspektuslátásban (Wittgenstein) már-mindig elfoglalt Helyé, muzeális márvánnyá változott romkő – ideiglenes elfoglalása) teszi egy pillanatra („az öröklétapidíjait”) műtárgyszerűvé. A néző és a látvány közötti határ megsemmisülése, a nézőpontváltások (a dárda és a lovasok esetében például), a kései versekre általában jellemző aposztrófikusság az abjektív líra egyik alapjegyeként határozható meg.

Irodalomjegyzék

Bókay Antal: *A líra öndekonstrukciója*. In: Bókay A. – M. Sándorfi Edina szerk.: *Keresztelkedések – Dekonstrukció, retorika és megértés a mai irodalomelméletben*, Janus-Gondolat, Bp., 2003, 65–80.

¹¹ Erre a szerkezetre – mint korábban említett szövegemben részletesen kifejtettem – az éluard-i csöndmargók hangsúlyozása jellemző: „A költeményeket mindig nagy fehér margók, csöndmargók veszik körül.” Esetükben ugyanis a vizuális ritmus határkijelölő aktusa felülírja a hangzás, illetve a gondolatritmus olykor nagyon is feltűnő szabályosságát; a verstest pontosan kitölti a széleire rázáruló némaság (láthatatlan, értelmetlen) által kijelölt helyet, ami a művészet szent helye elfoglalásának metaforájaként értelmezhető: a versszöveg nem saját, belső szabályai jogán művészi, hanem a hely által, amit elfoglal. Lásd erről: Slavoj Žižek: *A Valós melyik szubjektuma?* In: Kiss Attila Atilla–Kovács Sándor–Odoric Ferenc szerk.: *Testes könyv I.*, Szeged, Ictus és JATE, 1996, 195–238., különösen: 232–233.

Jacques Derrida: *Hit és tudás. A „vallás” két forrása a puszta ész határain*, ford. Boros János és Orbán Jolán, Brembauer, Pécs, 2006.

Dino Felluga: Introduction to Julia Kristeva. Modul on the Abjekt, <https://www.clas.purdue.edu/english/theory/psychoanalysis/kristevaabjekt.html> (Utolsó letöltés: 2015. 08. 17.)

Gyimesi Tímea: *Kristevai utazás művészetfilozófia, pszichoanalízis és irodalom között*, Thalassa 2007/2-3., 51–64.

Nemes Nagy Ágnes: *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, Osiris, Budapest, 2003.

Slavoj Žižek: *A Valós melyik szubjektuma?* In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor – Odorics Ferenc szerk. *Testes könyv I.*, Ictus és JATE, Szeged, 1996, 195–238.